

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA SINFDAN TASHQARI O'QISH
DARSLARINI TASHKIL ETISH**

*Samarqand davlat pedagogika
instituti 1-bosqich magistranti
Yuldosheva Fayyoza
fayyozafazliddinovna@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda savodxonlik davrida sinfdan tashqari o'qishni tashkil etishda didaktik adabiyotlarning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Didaktik asarlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axloqiy tarbiyasi, nutq boyligi hamda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, sinfdan tashqari o'qish darslarida didaktik materiallardan samarali foydalanish usullari bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются роль и значение дидактической литературы в организации внеклассного чтения в период обучения грамоте в начальных классах. Анализируются вопросы развития самостоятельного мышления, нравственного воспитания, речевого запаса и культуры чтения учащихся посредством дидактических произведений. Также освещены методы эффективного использования дидактических материалов на уроках внеклассного чтения.

Annotation: This article highlights the role and importance of didactic literature in organizing extracurricular reading during the literacy period in primary education. The issues of developing students independent thinking, moral education, vocabulary, and reading culture through didactic works are analyzed. In addition, effective methods of using didactic materials in extracurricular reading lessons are described.

Kalit so'zlar: didaktik adabiyot, sinfdan tashqari o'qish, boshlang'ich ta'lim, savodxonlik, mustaqil o'qish, axloqiy tarbiya, kitobxonlik madaniyati, badiiy asarlar.

Ключевые слова: дидактическая литература, внеклассное чтение, начальное образование, грамотность, самостоятельное чтение, нравственное воспитание, культура чтения, художественная литература.

Keywords: didactic literature, extracurricular reading, primary education, literacy, independent reading, moral education, reading culture, literary works.

Maktablarda o'quvchilarni malakasi bilan qurollantirish hamda ularni kitoblarni mustaqil o'qiy oladigan uni tushunadigan o'ziga kerakli mavzudagi kitoblarni tanlay oladigan faol kitoblarni tarbiyalashda sinfdan tashqari o'qish tarbiyaning asosiy quroli sifatida xizmat qiladi. Bu jarayonda o'quvchilarda o'qituvchilar bilan birgalikda ularning yordamida kitob va asarlar tanlash kitobxonlik madaniyati asta sekinlikda

shakllanib boradi. O'quvchilarning manaviy dunyosini boyitishda badiiy va didaktik adabiyotlarning o'rni beqiyos. Ayniqsa sinfdan tashqari o'qish darslarida sinfdan o'qish darsida o'rganilayotgan mavzularga yaqin hamda ularni to'ldiradigan mavzulardagi badiiy va didaktik asarlarni o'rganish, o'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'llashi shubhasizdir. Sinfdan tashqari o'qish darslarini to'g'ri uyushtirishning o'zi alohida ta'limiy didaktik muammo hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari ta'limiy didaktik masala sifatida professorlar: K.Qosimova, A.G'ulomov, S.Matjonov, shuningdek, dotsentlar: V.Ma'qulova kabi olimlar tomonidan ma'lum darajada ishlanganidir. Bu borada V.Svetlovskaya, O.Jaliliy kabi metodistlarning ham xizmatlarini alohida ta'kidlash joizdir. Ulardan Hikmatulla Abdullayev "1-sinflarda sinfdan tashqari o'qish", Barno Ma'qulova esa "Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish metodikasi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyalarini yoqlashgan. B.Ma'qulova bilan T.Adashboyevlarning "Kitobim-oftobim" (1-sinflar uchun sinfdan tashqari o'qish uchun o'quv qo'llanmasi), B.Ma'qulova bilan S.Matjonovning "Kitobim-oftobim" (2-sinflar uchun darsdan tashqari o'qish uchun o'quv qo'llanmasi), B.Ma'qulova, E.Abduvoitovlarning "Kitobim-oftobim" (3-sinflar uchun sinfdan tashqari o'qish uchun o'quv qo'llanmasi) kabi asarlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ish faoliyatlarida asosiy manbalardan biri vazifasini bajaradi.¹ Metodist Barno Ma'qulova sinfdan tashqari o'qish darslarini tizimlashtirishiga, amaliyot bilan chambarchas bog'lashga muvoffaq bo'lgan. Uning fikricha, sinfdan tashqari o'qish darslarida asosiy dars jarayonida ijodi o'rganilgan yozuvchilarning boshqa asarlarini yoki asosiy darsda o'rganilgan muayyan mavzuga tegishli yangi bir asarni o'rganish har jihatdan maqsadga muvofiqdir. Tabiiyki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozuvchilar haqidagi ma'lumoti deyarli yo'q darajada. Shuning uchun ham sinfdan tashqari o'qish darslarida badiiy asarlar tahlilini o'sha asarni yaratgan ijodkorlarning hayoti, lozim bo'lsa shaxsiyati bilan bog'liq ma'lumotlar bilan bog'lab talqin etilsa o'quvchilarning qiziqishi har jihatdan ortadi. Bundan ko'rinadiki boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari o'quvchilarni badiiy va didaktik asarlar bilan tanishtirish lug'atini boyitish, qahramolarga nisbat ijodiy tanqidiy fikrlash ko'nikmasi rivojlanadi.²

Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus sinfdan tashqari o'qish tashkil etilgan. Bunday darslar 1-2-sinflarda haftada 1 marta 3-4-sinflarda 2 haftada bir marta o'tkazilgan. Hozirgi dasturga ko'ra bunday darslar 1-4-sinflarda 2 haftada bir marta

¹ Ma'qulova B. "Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish metodikasi".

² Matjonov S. "O'qish darslarini tashkil etish metodlari".

o'tkaziladi. Savod o'rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17-20 daqiqasi ajratiladi.

Sinfdan tashqari o'qish bosqichlari:

STO' darslarida o'quvchilarda mustaqil kitob tanlash va o'qish malakalarini shakllantiradi. Mustaqil o'qish malakasini shakllantirish 3 bosqichda bo'ladi:

1. Tayyorlov bosqichi. Bosqich 1- sinflarning savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Unga darsning -17-20 daqiqasi ajratiladi. Bunda o'qituvchining o'zi badiiy yoki didaktik asarni tanlaydi. Asarning hajmi va o'quvchilarga har tomonlama mos kelishig ahamiyat berishi lozim. Asarni o'qituvchining o'zi 100 foiz o'qib tushuntirib beradi. O'quvchilar asarni eshitib idrok etishga, ularga soddagina baho berishga, asar mazmuni bilan sarlavhasining mosligini aniqlashga, asar mazmunini hikoya qilib berishga o'rgatiladi. Bu bosqichda o'quvchilar o'qish gigienasi va kitobga qanday munosabatda bo'lish bilan tanishadilar.

2. Boshlang'ich bosqich. Bu 1-sinfning 2-yarim yilligiga to'g'ri keladi. Bu bosqichda haftada 1 marta 45 daqiqalik dars uyushtiriladi. Asarni o'qishdan oldin o'quvchilar asar nomi va uning muallifi bilan tanishadilar, rasmlarini tomosha qiladilar, daftarlariga u haqda soddagina qilib muallif va asar nomini yozadilar. Asar elementar tarzda tahlil qilinadi. Tanlangan asar (kitob) yaxshi o'qiydigan o'quvchiga maxsus tayyorgarlikdan so'ng o'qitiladi. Asarning oson o'qiladigan o'rinlarini bo'sh o'qiydigan o'quvchilarga o'qitish ham mumkin. Bu ularda o'qishga qiziqish uyg'otadi. Bu bosqichda o'quvchilar har xil tezlikda bo'g'inlab o'qiydilar. SHuning uchun o'qituvchi bu jarayonda har bir o'quvchiga individual yondashishi, kichik kitobxonni kitobni mustaqil o'qishga o'rgata borishi lozim.

3. Asosiy bosqich. Bu bosqich 2-4-sinflarga to'g'ri keladi. Bu davrda o'quvchilarning o'qish malakalarni mustahkamlanadi. Bunda o'quvchilarning tashqari o'qiganlari baholanadi. Baholashda dastur talablariga asoslaniladi: o'qigan kitoblarining sifat o'zlashtirishiga, miqdoriga, o'qigan kitobiga munosabat bildira olishiga eotibor beriladi. Bunda o'quvchilar muayyan mavzuga doir bir necha asarlarni o'qib keladilar, ularning ayrim o'rinlarini ifodali o'qib beradilar, o'qigan asarlarini o'zaro taqqoslaydilar.³

Sinfdan tashqari o'qish uchun kitob tanlashda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

1. Kitob tanlashda tarbiyaviy maqsad ko'zda tutiladi. Bunda o'quvchilarga vatanimiz o'tmishi, mustaqillik uchun kurash, xalq qahramonlari, xalq turmushi haqidagi, oilada, maktabda va jamoat joylarida o'zaro munosabatlarda yuzaga

³ O'zbek xalq maqollari va topishmoqlari to'plami.

keladigan axloqiy muammolar haqidagi, tabiat va uni asrab-avaylash haqidagi kitoblar tavsiya etiladi.

2. Kitob tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma-xilligi eotiborga olinadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar, asosan, hikoyalar, ertaklar, she'rlar, topishmoqlar, maqollarni o'qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlansa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Kitobning o'quvchilar yoshi va saviyasiga mosligi hisobga olinadi. 1-sinfda kichik hikoya va ertaklarni o'qish tavsiya etilsa, 2-4-sinflarda mavzular doirasi kengaytirilib, kundalik turmushda ro'y berayotgan turli voqealar tasvirlangan asarlar, gazeta va jurnallardagi kichik hajmli xabarlarni o'qish ham tavsiya etilishi mumkin.

4. Kitob tanlashda o'quvchilarning shaxsiy qiziqishi va mustaqil o'qishi hisobga olinadi. Bunda o'quvchilar o'ziga qiziqarli bo'lgan o'zbek va chet el bolalar adabiyoti yozuvchilarining asarlarini o'zi tanlashi muhim ahamiyatga ega.

5. Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi. Umuman olganda, kitobni to'g'ri tanlash sinfdan tashqari o'qish muvaffaqiyatini taominlashning muhim shartidir.

6. Kitob tanlashda sinfdan oqish darslari mavzusi bilan mazmunan boglanishi.

7. STO uchun ozbek bolalar yozuvchilari, qardosh xalqlar yozuvchilar, chet el bolalar yozuvchilari asarlari, shuningdek, bolalarbop mumtoz adabiyot namunalaridan tanlash tavsiya etiladi. Sinfdan tashqari o'qishga rahbarlik shakllari STO'ga rahbarlikning asosiy shakli maxsus sinfdan tashqari o'qish darslaridir. Bunday darslar erkin dars hisoblanadi. STO' darslarida o'quvchilarning kitobxonlik qiziqishlari, bilim doirasi, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni idrok etishi, ijodiy qobiliyati rivojlanadi; faol kitobxonga xos ko'nikma va malakalar shakllanadi. Sinfdan tashqari o'qish darslari o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratiladi, shuning uchun ularning qurilishi juda xilma-xil bo'ladi. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchining ijodi hisoblanadi; darsda qanchalik xilma-xillikka, hayotiylikka erishilsa, maqsadga erishish oson kechadi. Shularga qaramay, STO' darslari o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishi uchun maolul talablarga bo'ysunadi. Ular quyidagilardir:

1. Har bir darsda o'quvchilar o'qigan kitoblar (asarlar) hisobga olinadi. Ular o'qigan va o'qiyotgan kitoblarini sinfga olib kelib ko'rsatadilar, ikki-uch o'quvchi o'zlari o'qigan kitob haqida gapirib beradi, darsda o'zaro fikr almashish holati yaratiladi (bu holat darsdan tashqari vaqtda ham davom etishi mumkin).

2. Har bir darsda o'qish uchun yangi kitob (asar)lar tavsiya qilinadi. Tavsiya qilish shakllari turlicha bo'lib, ular fikr almashuv, kitobni ko'rsatish, sinfdan ko'rgazma tashkil etish, o'quvchilarni qiziqtirish uchun tavsiya qilinadigan kitobdan biror parchani o'qib berish, rasmlarni ko'rsatish yoki film namoyish etishdan iborat bo'lishi mumkin.

3. Har bir darsda o'quvchilarga asarni yaxlit holda o'qitish mumkin. Agar asar hajmi kattaroq bo'lsa, bu ish ikki-uch dars davomida amalga oshiriladi. Bunda o'quvchilar o'zlari o'qigan kitobdan biror parchani ovoz chiqarib o'qib berishlari mumkin. Bu jarayonda ichda o'qishdan ham, she'r yodlashdan ham, rollarga bo'lib o'qishdan ham foydalaniladi.

4. Har bir darsda o'qilgan asar yuzasidan suhbat metodi orqali tahlil ishlari amalga oshiriladi. Bunda erkin hikoya qilish uchun "Senga asardagi nimalar yoqdi?", "Bu kitob haqida sen nimalar ayta olasan?" kabi savollar beriladi va o'quvchilarning ijodiy hamda mustaqil qayta xikoyalash malakalari shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ma'qulova B. "Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish metodikasi".
- 2.Qosimova K. "Boshlang'ich ta'lim metodikasi".
- 3.Abdullayev H. "1-sinflarda sinfdan tashqari o'qish".
- 3.O'zbek xalq maqollari va topishmoqlari to'plami.
- 4.Matjonov S. "O'qish darslarini tashkil etish metodlari".